

УДК 321.01

Соціополітичні розмежування: теоретико-методологічний та порівняльний аспекти (на прикладі країн Центрально-Східної Європи)

Ю.М. СЛІПЕЦЬКА

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна,
E-mail: sjuljeta@rambler.ru

Авторське резюме

У статті визначено специфіку соціополітичних розмежувань у країнах Центрально-Східної Європи, основний акцент зроблено на нових лініях поділів, які структурують політичний простір. Представлено основні теоретико-методологічні підходи до аналізу соціополітичних розмежувань, а саме: конфліктний, соціоструктурний та інституційний. Проаналізовано особливості соціополітичних розмежувань Центрально-Східної Європи на прикладах Угорщини, Румунії, Чехії, Словаччини, Польщі і Литви. Так, основне розмежування в Румунії – на соціоекономічній основі, в Угорщині – на територіальній основі (Схід-Захід), в Литві – праві-ліві партії, в Чехії – центр-периферія, в Польщі – центр-периферія, ліві-праві партії, в Словаччині – на етнічній основі. Спільним для всіх країн Центрально-Східної Європи є розмежування між посткомуністами, мінімалістами та прихильниками соціальної економіки з однієї сторони та демократами, максималістами та ультралібералами - з іншої, а як наслідок – конфлікт поколінь. Особливості інституційного дизайну, тип партійної системи, форма правління, традиції і норми, тип виборчої системи, роль ЗМІ, специфіка демократичного транзиту та спадок комуністичного минулого – основні чинники, які вплинули на формування соціополітичних розмежувань в країнах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: соціополітичне розмежування, перехідні демократії, партійна система, Центрально-Східна Європа, посткомунізм, конфлікт, демократичний транзит.

Socio-political cleavages: theory-methodological and comparative aspect (on the example countries of Central and East Europe)

YU.M. SLIPETSKA

Ivan Franko national university of Lviv, Lviv, Ukraine, E-mail: sjulieta@rambler.ru

Abstract

In the article specific of political cleavages in the countries of East and Central Europe was defined, the main accent made on new lines of political cleavages structured political sphere. Main theory-methodological approaches (conflict, socio-structure and institutional) to the analyses of political cleavages are provided. Author analyses peculiarities of political cleavages in the East and Central Europe on the examples of Hungary, Romania, Czech Republic, Slovakia, Poland and Lithuania. Moreover, main cleavage in Romania – on socioeconomical base, in Hungary – on territory base (West-East), in Lithuania – left-right parties, in Czech Republic – center-periphery, in Poland – center-periphery, left-right parties, in Slovakia – on ethnic base. Common for all countries of Central and East Europe is cleavage between post-communists, minimalists and supporters of the social economy from one hand and democrats, maximalists and ultraliberals – from another, as a conclusion – conflict of generations. Specific of institutional design, kind of party system, form of government, traditions and norms, kind of electoral system, role of mass media, specific of democracy transit and heritage of communist past – main factors influence on forming socio-political cleavages in countries of Central and East Europe.

Key words: political cleavage, transitional democracies, party system, East and Central Europe, postcommunism, conflict, democracy transit.

Постановка проблеми. Структурування політичного простору в країнах Центральної та Східної Європи під впливом процесів глобалізації, міжнародної інтеграції та регіоналізації незмінно підвищує актуальність усього спектра проблем, що стосується соціополітичного розмежування. Проте особливої актуальності дана проблематика набуває саме для посткомуністичних країн, де лише формуються стабільні політичні системи. Неможливо не відзначити особливої актуальності даного дослідження для України, яка постійно постає перед ризиками дезінтеграції.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики соціополітичного розмежування присвячено чимало наукових праць, починаючи від класиків С. Ліпсета та Ст. Роккана і закінчуючи сучасними добробами, зокрема проф. А. Романюка. Особливої уваги заслуговують наукові розробки в площині соціополітичних розмежувань країн Центрально-Східної Європи Е. Мелешкіної, С. Єлісєєва, К. Лоусона, А. Рьоммеле, А. Морено, Д.-Л. Сейле, Р. Марковські, П. Майєра, Г. Кітчельта, Г. Кокса, О. Донової та інших.

Відтак метою дослідження є вироблення адекватного теоретико-методологічного інструментарію по застосуванню концепції соціополітичного розмежування для вивчення посткомуністичних країн Центрально-Східної Європи.

Безперечно, вивчення соціополітичного розмежування необхідно розпочинати із аналізу наукового доробку С. Ліпсета та Ст. Роккана, які виділили чотири класичні розмежування, а саме: між центром і периферією, церквою і державою, містом і селом, власниками і робітниками [4, с. 210]. Дана модель соціополітичних розмежувань знайшла широке застосування та визнання в наукових колах, даючи

базове уявлення про розмежування та їх вплив на формування партійних систем.

Водночас, незважаючи на те, що з моменту впровадження терміну соціополітичне розмежування в політичну теорію С. Ліпсетом та Ст. Рокканом минуло майже півстоліття, до цих пір не вироблено його єдиного концептуального визначення. Найчастіше під даним терміном розуміють: 1) всі протиріччя, які виникають у суспільстві внаслідок соціальної диференціації, культурних, регіональних та інших відмінностей; 2) лише їх інституалізовані форми в рамках партійних систем.

На нашу думку, найбільш доцільно виділити три групи підходів до розуміння соціополітичного розмежування, а саме: конфліктний, соціоструктурний та інституційний. Конфліктний підхід апелює до того, що в основі розмежування лежать різного роду конфлікти – як структурно-укорінені, так і потенційні. Соціоструктурний підхід вказує на те, що соціальна структура суспільства визначає соціополітичні розмежування в державі. Інституційний підхід зводить політичне розмежування виключно до інституційованого конфлікту всередині суспільства [8, с. 10-12]. Під соціополітичним поділом слід розуміти відносно стійкі відмінності, які склалися між представниками груп, яким притаманні власна ідентичність та інституційна представленість.

Беззаперечним фактом є те, що класичні розмежування, які притаманні для країн Західної Європи, в тій чи іншій мірі також характерні і для посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи, а саме: поділи на соціально-економічній, етномовній, релігійній і територіальній основі. Водночас відкритим залишається питання – чому в країнах із схожими соціальними розмежуваннями фор-

муються різні за конфігурацією партійні системи? Так, Е. Мелешкіна звертає увагу на важливість врахування інституціональних порогів, що стосуються соціополітичних розмежувань, а саме: порогу легітимації, включення, представництва, мажоритарного правління [6, с. 16]. Дослідниця вказує на те, що наявність високих порогів обмежує можливість інституалізації розмежування, в той час як низькі порogi навпаки стимулюють цей процес.

На думку С. Єлісеєва, на процеси консолідації партійних систем у посткомуністичних країнах впливає ряд чинників, а саме:

1) інституційний спадок авторитарного режиму і в першу чергу: а) інституційні традиції і норми, б) партії-спадкоємці ідеологічних позицій тогочасних режимів, в) партії, що склалися на базі масових демократичних рухів,

2) інституційний устрій нових демократій, куди включають: а) форму правління, б) формат виборчої системи, в) політико-правове закріплення кордонів [3, с. 65].

Загалом варто зазначити, що особливості соціополітичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи зумовлені в першу чергу історичними особливостями розвитку регіону, досвідом авторитарних режимів, специфікою демократичного транзиту. Очевидно, що соціалістичне минуле залишило глибокий відбиток на соціальній структурі, політичних орієнтаціях і традиції політичної організації в більшості посткомуністичних держав.

Як зазначає К. Лоусон, яскравою характеристикою існуючих соціополітичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи є поділ між меншістю, «яка процвітає в процесі посткомуністичної трансформації» і «більшістю тих, хто бідує», прагнучи загальмувати і зберегти дореволюційний стан справ. Партії прагнуть підтримати надії більшості, але прийшовши до влади, зазвичай слідує волі меншості [5, с. 53].

Акцентуючи увагу на специфіці соціополітичних поділів в країнах Центральної та Східної Європи, А. Рьомеле робить висновок, що класична теорія розмежувань не витримала перевірку посттоталітарними реаліями. Він визначає чотири ключові відмінності у політичних розмежуваннях у Центральній та Східній Європі на відміну від Західної Європи.

Це, по-перше, хід і складність транзиту. Посткомуністична Європа насправді переживає «потрійний» транзит, який передбачає не просто демократизацію, але і масштабний перехід до ринкової економіки, а також державне будівництво. Те, на що Західній Європі знадобилося декілька століть (від створення нації-держави до капіталізму і згодом до демократії), посткомуністичні країни повинні завершити одночасно протягом максимально короткого проміжку часу.

По-друге, різниця електоратів. Хоча захід-

ні партійні системи, ймовірно, більше не заморожені, і західні електоральні альянси демонструють все більшу нестабільність, всередині партійної системи, що склалася на Заході зберігається сильна схильність до спадкоємності та інерційності. З іншої сторони, в Східній і Центральній Європі електорат набагато більше відкритий і піддається впливу, набагато більше нестабільний та невизначений.

По-третє, відмінності у типі партії. В тому вигляді як вони сформувалися, партії Західної Європи були здатні мобілізувати колективні політичні ідентичності. Коли вони встановлювали напівпостійні зв'язки з тими, хто знаходився по ту чи іншу сторону важливих розмежувань, то використовували потенціал вже існуючих організаційних мереж. Електорат таким чином був ефективно сегментований у відносно стабільні і закриті блоки. Обставини зруйнування комунізму, які потягнули за собою широкомасштабну відмову від існуючих раніше ідентичностей і мереж, не могли дати новим партіям Східної і Центральної Європи таких переваг. Нові партії були скоріше харизматичними і клієнтськими, ніж програмними.

По-четверте, роль ЗМІ. В країнах Східної і Центральної Європи ЗМІ підлягали жорсткій цензурі і контролю при комуністичних режимах. Вони виконували роль інструмента правлячої еліти, за допомогою якого популяризувалися державна політика і правляча ідеологія. [7, с. 42-44].

Д.-Л. Сейле в свою чергу вважає, що основна відмінність посткомуністичних країн від країн Заходу полягає в пережитій цими країнами «міжнародної революції». Під цим поняттям він розуміє перехід від капіталізму знову до капіталізму через соціалізм, що здійснили колишні комуністичні держави [10, с.61-62].

В свою чергу, на думку А. Морено, перехідні демократії посткомуністичних країн Центральної та Східної Європи характеризуються наявністю трьох основних ціннісних розмежувань: про- та антиреформаторські цінності, ліберально-фундаменталістські та демократично-авторитарні цінності.

Перше ціннісне розмежування включає в себе ставлення до економічних реформ – уряд проти приватної власності та економічний індивідуалізм, ставлення до політичних реформ і соціальних змін, відношення до абортів, націоналізму та релігії. Полюси цього поділу визначаються як ліберальні, демократичні та проринкові преференції, з однієї сторони, та консервативні, авторитарні та статичні преференції з іншої. Цю лінію конфлікту прийнято називати поділом реформ.

Що стосується розмежування на основі ліберально-фундаменталістських цінностей, то воно включає в себе ставлення в різних країнах до релігії, авторитаризму та абортів. Лібе-

рально-фундаменталістський поділ притягує культурні цінності, такі як релігійність та націоналізм і контрастує з більш ліберальними поглядами, що проявилися в аналізі ставлення до абортів.

Третє розмежування - це ставлення до авторитаризму та більш відкритого демократичного управління. Даний поділ є єдиним поділом, який присутній в усіх посткомуністичних суспільствах. Зазначимо, що саме навколо домінуючих політичних цінностей і точиться основна боротьба політичних сил посткомуністичних країн, яка й визначає відповідну конфігурацію партійної системи [13].

Слід підкреслити, що в 90-ті рр. сформувалися дві точки зору відносно впливу розмежувань на формування політичного простору в країнах Центральної та Східної Європи. У рамках першого підходу – концепції «чиста дошка» (Р. Марковські, П. Майер) – політичний простір характеризується неструктурованістю та хаотичністю, а соціополітичні поділи сформувалися лише після початку транзитного періоду [12].

У рамках другого підходу, представленого Г. Кітчельтом – соціополітичні розмежування формуються під впливом системи факторів (економічних, соціальних, культурних, ціннісних, ідеологічних тощо), так званої «лінійки причинності» [11, с. 112-143].

Г. Кокс висунув припущення, що фрагментацію партійних систем у Центральній і Східній Європі можна розглядати як проблему координації дій політичних еліт, тобто партійні системи стабілізуються і «замерзають» по мірі структурування партійної пропозиції. Таким чином, процес інституалізації розмежувань виглядає наступним чином: партії визначають свої програмні установки в залежності від соціальних, ціннісних, ідеологічних і поведінкових характеристик свого електорату, потім транслюють їх в партійну систему. По мірі вироблення партійної пропозиції і політизації основних ліній «розколів» відбувається структурування політичного простору і «замерзання» партійної системи [1, с. 105-106].

Проте О. Донова відкидає дану концепцію, називаючи ряд контраргументів проти «замерзання» партійних систем в країнах Центральної і Східної Європи, а саме:

1. В процесі транзиту інституціональний дизайн є вкрай нестабільним, що приводить до виникнення відносно нестійких правил гри.

2. Демократизація відбувається в умовах незрілості громадянського суспільства, яке покликане акумулювати інтереси і транслювати їх в політичну систему; економічні структури не сприяють створенню незалежних соціальних організацій чи колективних ідентичностей.

3. Оскільки партії створювалися не в умовах розширеного виборчого права на нові соціальні групи (як це було в Західній Європі),

а при всезагальному виборчому праві, зв'язок між електоратом та елітою від початку був дуже слабким. При комуністичному режимі не існувало конкуруючих політичних партій, які б могли послужити об'єктами притягання виборців, а в нових демократіях через відсутність самосвідомості соціальних груп та інститутів громадянського суспільства партії сформувалися не знизу-вверх, а зверху-вниз [1, с. 106-107].

На думку знову ж таки О. Донової, структура соціально-політичних розмежувань в країнах Центральної і Східної Європи різко відрізняється від «розколів», що існують в Західній Європі. І в першу чергу це відображається в ментальних характеристиках виборців, зокрема в ціннісних установках на сильну державу і сильного лідера. Це й визначає основний конфлікт між комуністичним електоратом та демократично орієнтованими виборцями, або конфлікт поколінь. Результатом цього стали ряд «кольорових» революцій, що прокотилися колишніми радянськими республіками – молодими транзитними демократіями.

Перед тим як перейти безпосередньо до розгляду особливостей соціополітичних розмежувань в країнах Центрально-Східної Європи, слід відзначити, що класичні розмежування, які структурують політичний простір і сприяють формуванню відповідної конфігурації партійних систем тут також спрацьовують [9]. Розглянемо коротко всі чотири класичні розмежування Ліпсета-Роккана, які застосовуються до політичної практики посткомуністичних країн.

Перше розмежування проходить між центром, що формує національну культуру, і бунтівним населенням підкорених провінцій, що вирізняються етнічними, релігійними і лінгвістичними особливостями. Соціалізм сприяв посиленню даного розмежування, породивши нові партії, які виражали інтереси центру і периферії. Після падіння радянських режимів у багатьох країнах Центрально-Східної Європи з'явилися націоналістичні організації, що артикулювали інтереси центру (як правило, найбільшої етнічної групи), а також багато партій периферії, які захищали інтереси етнічних і національних меншин (наприклад партія угорців в Словаччині).

Друге розмежування проходить між державою-нацією і привілеями церкви. До війни в країнах Центральної та Східної Європи існувало чимало партій християнських демократів. Після падіння комуністичних режимів протиріччя між церквою та державою найчастіше виникали з питань нерухомості, конфіскованої комуністичними урядами.

Третім конфліктом стало зіткнення інтересів сільських жителів з інтересами промисловців і підприємців, який посилювався під час індустріальної революції. Однак, на думку Д.-Л. Сейле, розмежування місто/село в по-

сткомуністичних країнах має в першу чергу економічну основу. Найяскравіше це проявилось в Угорщині, де й зараз розмежування на цій основі існує в партійній системі.

Четвертим конфліктом став конфлікт між власниками і робітниками, або конфлікт на соціоекономічній основі. Якщо у Західній Європі із розвитком капіталістичних відносин та з особливим акцентом на розвиток приватного підприємництва він набув чітко окресленого характеру, то у Східній Європі 40 років комуністичного режиму здійснили найбільший вплив саме на це протистояння. Колективізація засобів виробництва, експропріація капіталу знищили це розмежування. Водночас перерозподіл цінностей здійснювався в інтересах державних чиновників, партійної номенклатури, численних бюрократів. Ще до приходу комуністичної влади більшість країн Центральної і Східної Європи не мали достатньо розвинутої капіталістичної системи, щоб ґрунтуючись на конфлікті між двома основними класами, створювати партії [10, с. 59-61].

Найяскравіше розмежування в Центрально-Східній Європі можна побачити на конкретних прикладах Угорщини, Румунії, Чехії, Словаччини, Польщі і Литви.

Так, приклад Румунії показує, що на зміну традиційному розмежуванню комуністи-антикомуністи прийшли проблеми компетенції та корупції. Погіршення економічної ситуації в країні привело також до появи розмежування на соціоекономічній основі.

Що стосується Угорщини, то емпіричні дослідження вказують на те, що найбільш стабільними факторами, які впливають на партійний вибір, є релігія, членство в комуністичній партії, місце проживання (місто чи село), а також вік. Існуюча партійна система Угорщини акцентує увагу на соціоекономічній основі розмежування. Тут яскраво присутній поділ Схід-Захід, де Захід більше орієнтований на спектр правих партій, а індустріально розвинутий Схід – на ліві партії.

Електоральна географія Литви вказує на головне розмежування праві-ліві. Економічно стабільний південь підтримує в більшості праві партії, що пояснюється історичним фактом, адже в період між світовими війнами тут знаходилася столиця, а також незначна кількість етнічних меншин. Центральна і східна частини країни надають перевагу лівим партіям, на що вплинула традиційна підтримка соціалістичних і радикальних ідеологій, економічна відсталість.

В геополітичному плані основні лінії розмежувань у Чехії проходять між центром (ве-

лики індустріальні міста) і периферією (решта країни). В Чехії знаходиться велика кількість переселенців та мігрантів (особливо румун), які переїхали сюди в пошуках роботи. Крім того, в основі розмежувань в Чехії лежить релігія, адже Моравія завжди виступала консервативним католицьким регіоном, опорою християнських демократів. Як наслідок, окреслюється конфесійно-партійна лінія розмежування – між католицькими та іншими регіонами.

Польща демонструє наявність двох класичних розмежувань: центр-периферія, ліві-праві. Існує залежність результатів голосування від зайнятості в промисловому секторі. Традиційні консервативні індустріально розвинуті регіони на сході Польщі голосують в більшості за праві партії, а центр і північ – за ліві.

Словаччина характеризується наявністю яскравого розмежування на етнічній основі між словацькою більшістю та етнічно угорською меншістю. Існує помітне розмежування між Братиславою, південними районами та деякими північними провінціями, що співпадає з розмежуванням центр-периферія. Третє розмежування проходить по осі Схід-Захід [2, с.93-96].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що когнітивна схема структурування «розколів» дуже складна: історичні лінії розмежувань на соціоекономічній, етномовній, територіальній, релігійній основі відобразилися в ціннісних орієнтаціях населення посткомуністичних країн та інституціювалися у вигляді сучасної конфігурації партійних систем. На нашу думку, з двох теорій впливу соціополітичних розмежувань на структурування політичного простору - «чистої дошки» та залежності від історичного минулого, саме остання заслуговує посиленої уваги науковців.

Основним розмежуванням у посткомуністичних країнах в силу історичного минулого та ментальних характеристик виборців залишається конфлікт між посткомуністами, мінімалістами та прихильниками соціальної економіки з однієї сторони та демократами, максималістами та ультралібералами – з іншої, що часто виливається у конфлікт поколінь.

Незаперечним є той факт, що соціополітичні розмежування в країнах Східної та Центральної Європи несуть на собі відбиток історичної ретроспективи та впливу комуністичного минулого, а також визначаються особливостями інституційного дизайну, партійної системи, традицій і норм, що склалися, формою правління, типом виборчої системи, особливою роллю ЗМІ, і найголовніше, специфікою демократичного транзиту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Донова Е. Социально-политические размежевания и их трансляция в политическую систему стран

- Центральной и Восточной Европы / Е. В. Донова // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С.101-125.
2. Дунаева Ю. Социально-политические размежевания в странах Центральной и Восточной Европы / Ю. В. Дунаева // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С.93–96.
3. Елисеев С. Социальные и политические размежевания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / С. Елисеев // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 64 – 89.
4. Липсет С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, Ст. Роккан // Политическая наука. – 2004. – №4. – С. 204–234.
5. Лоусон К. Размежевания, партии и избиратели / К. Лоусон // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 51–55.
6. Мелешкина Е. Концепция социально-политических размежеваний: проблема универсальности / Е. Ю. Мелешкина // Политическая наука. – 2004. – №4. – С. 11–29.
7. Реммеле А. Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе / А. Реммеле // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 30-45.
8. Романюк А. Від соборності до незалежності: стан та динаміка інтеграції українського суспільства у контексті європейських процесів / А. С. Романюк, Ю. М. Сокирка. – Львів: ЦПД, 2009. – 140 с.
9. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
10. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? (Реферат) / Д.-Л. Сейле // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 56–63.
11. Kitschelt H. Post-communist party systems: competition, representation and interparty cooperation // Cambridge studies in comparative politics. – N. Y., 1999. – p. 112-143
12. Mair P. Party system change: approaches and interpretations. – Oxford, 1997.
13. Moreno A. Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy. — Westview Press. — 1999. — 205 p.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2015

REFERENCES:

1. *Donova E.* Socialno-politicheskye razmezevaniya i jih transljacyja v politicheskiju systemu stran Centralnoj I Vostochnoj Evropy (Socio-political cleavages and translation in political systems countries of Central and East Europe). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 101-125.
2. *Dunajeva Ju.* Socialno-politicheskye razmezevaniya v stranah Centralnoj I Vostochnoj Evropy (Socio-political cleavages in countries of Central and East Europe). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 93–96.
3. *Eliseev S.* Socialnyje i politicheskyje razmezevaniya, instytucionalnyje predposylky i uslovja konsolidacyji partyjnyh system v demokratyčeskom tranzyte (Social and political cleavages, institutional preconditions and conditions of consolidation party systems in democracy transit). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 64 – 89.
4. *Lipset S.* Struktury razmezevanij, partyjnye systemy i predpochtenija izberatelej. Predvartelnyje zamechanyja (Structure of cleavages, party systems and electoral preferences. Preliminary remarks). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 204–234.
5. *Louson K.* Razmezevaniya, partii i izberateli (Cleavages, parties and electorate). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 51–55.
6. *Meleschkina E.* Konceptyja socyально-politicheskych razmezevanij: problema universalnosti (Conception of socio-political cleavages: problem of universality). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 11–29.
7. *Remmele A.* Struktura razmezevanij i partyjnye systemy v Vostocnoj i Centralnoj Evrope (Structure of cleavages and party system in East and Central Europe). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 30-45.
8. *Romanjuk A., Ju. M.* Sokyрка Vid sobornosti do nezaleznosti: stan ta dynamika intehraciji ukrajinskoho suspilstva u konteksti evropejskyh procesiv (From conciliarism to independence: mill and dynamics of integration of ukrainian society in context of europinian processes). – Lviv: CPD, 2009. – 140 p.
9. *Romanjuk A.* Porivnjalnyj analiz politychnyh instytutiv krajn Zahidnoji Evropy: Monografija. (Comparative analysis of political institutions in the countries of Western Europe. Monograph). Lviv, 2007 – 391 p.
10. *Sejle D.-L.* Prymenimy li razmezevaniya Rokkana k Centralnoj Evrope? (Referat) (Application of Rokkan’s cleavages to Central Europe (Summary). *Politicheskaja nauka*, 2004, no. 4, pp. 56–63.
11. Kitschelt H. Post-communist party systems: competition, representation and interparty cooperation // Cambridge studies in comparative politics. – N. Y., 1999. – p. 112-143
12. Mair P. Party system change: approaches and interpretations. – Oxford, 1997.
13. Moreno A. Political Cleavages. Issues, Parties, and the Consolidation of Democracy. — Westview Press. — 1999. — 205 p.

Сліпєцька Юлія Миронівна - кандидат політичних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Адреса: 79000, м.Львів, вул. Університетська,1
E-mail: sjulieta@rambler.ru

Slipetska Yuliya Myronivna – PhD in political science, associate professor
Ivan Franko national university of Lviv
Address: 1, Universytets'ka Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: sjulieta@rambler.ru